

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מתשובות המזכירות המדעית

כתיב של מלים ממוצא אירופי

(מ"מ) בתשובה לשואלינו נביא כאן הערות אחדות בעניין כתיבן של כמה מלים שכיחות, שמוצאן אירופי ושמשותפות לכל לשונות התרבות, אך מהן אפשר להסיק מסקנות אחדות בעניין הכתיב של מלים שאולות בכלל.

ראשית, הערה חשובה לגוף הדברים: יש להבחין בין ת ע ת י ק, טראנסקריפציה בלעזי, ובין כ ת י ב מלים שאילות.

(1) באנגלית: transliteration — ע"א.

בתעתיק אנו מתכוונים למסירת היגויה של מלה לועזית
בלשונה, אך בכתב שלנו. בכתוב מלים שאולות אנו מתכוונים
לדרך כתיבן של מלים השייכות לאוצר מלותיה של הלשון
העברית, אף על פי שנשאלו ממקום אחר.

למשל, אם רצוני לכתוב את המלה „אוניברסיטה“, הרי
לפניי שאלה של כתיב מלה עברית, כי המלה שייכת למלון
העברי, כשם ששייכות לו רבבות מלים אחרות, שמוצאן
עברי מקורי או שנכנסו ללשוננו מתוך לשונות אחרות בזמן
קדום או בימינו. אולם אם רצוני לכתוב את שם המוסד
„אוקספורד יוניורסיטי“, הרי לפניי שאלה של תעתיק
ביטוי לועזי, אנגלי, לפיכך חייב כתיבה של המלה „אוניברסיטה“
להיות עברי, ואילו דרך כתיבתה של המלה הלועזית בשמו
של המוסד „אוקספורד יוניורסיטי“ חייבת למסור את ההגייה
הלועזית דווקא.

וכן, אם עליי לכתוב שם חברה בריטית, ששמה, למשל,
„אינטרניישנל“, הריני כותב בחוץ משפט עברי באותיות
עבריות מלה אנגלית כהגייתה האנגלית. אולם אם אני כותב
על האינטרנציונל הסוציאליסטי, הריני כותב מלה
עברית, שכללי כתיב עברי חלים עליה.

לשוננו העברית החדשה, החיה, גיירה מלים בין-
לאומיות רבות והכניסתן לאוצר מלותיה. מיום אלה היו לפני
דורות אחדים גרות בלשוננו. סופר מתקופת ההשכלה לא היה
כותב: „פלוני הוא סטודנט באוניברסיטה ולומר בה זואולוגיה
ובוטניקה“, אלא: „פלוני הוא שטודענט בהאוניווערזיטעט ולומד
בה צאָאָלאָגיע ובאָטאָניק“, ובמקום „היסטוריה ופילוסופיה“

ודאי היה כותב: „וועלטגעשיכטע ופהילאָזאָפיע“, הואיל ומלים אלו היו מלים זרות בעיניו, שלא הותרו לבוא בקהל, והוא נהג בהן כבמלים גרמניות, אם לשון השכלתו הייתה גרמנית, וכבמלים איטלקיות, אם לשון השכלתו הייתה איטלקית, וכדומה.

משקמה הלשון העברית לתחייה כמש, הוטל עליה לפרוס כנפיה גם על גרי־צדק אלה, על ההיסטוריה והבוטניקה והזואולוגיה, המיסיקה, הפסיכולוגיה והכימיה, על האוניברסיטה ועל האינטרנציונל, ועוד ועוד. ומכאן, דרישה כפולה נדרשת מלשוננו: א) להגות ולכתוב מלים אלה ברוח עברית. ב) לשמור את ייחוסן הבלשני־ההיסטורי, כלומר, שלא לנהוג במלה שמוצאה יווני, כאילו נשאלה מגרמנית או מאנגלית; היינו: יש לשאול אותה מכלי ראשון ולא לשאול מן השואל. ומשום כך אנו כותבים, למשל, „אוניברסיטה“ בסמך וּלֹא בִזִּין, „זואולוגיה“ בִּזִּין ולא בצדִי, שהרי „אוניברסיטה“ מקורה ברומית ושם היא נכתבת ונהגית בִּזִּי, ואין מקורה בגרמנית, שבה היא נהגית בִּזִּין. „זואולוגיה“ שאולה מן היוונית, ושם היא נכתבת בִּזִּי, שהיא זִיִּין יוונית, ואין היא שאולה מן הגרמנית, שבה היא נהנית בצדִי.

אמנם, יש שמלה שאולה היגויה משתנה בלשון השואלת, ולא יהיה היגויה בעברית כהיגויה ברומית ממש: ברומית universitas בסופית -as, ובעברית „אוניברסיטה“ בסופית -ה. אבל שינויים אלה מן הדין שיחולו לפי רוחה ומסורה של הלשון השואלת — במקרה שלנו: של העברית — ולא ברוחה של לשון שלישית. משום כך אומרים אנו וכותבים

„פילוסופיה“ בסמך ולא בויין, וכן „אסיה“ בסמך ולא בויין. אף על פי שהגרמנית והאיטלקית, למשל, היגות את ה־s שלהן בויין במקרה זה, ולא מפיהן אנו חיים בנידון שלנו. במלה שאולה מיוונית.

ולכן כרוכות שאלות הכתיב של מלים שאולות גם בחקירה מדעית מקיפה וגם בצרכיה של הלשון החיה, והן נפתרות על דעת חכמי השון המוסמכים לכך, המחליטים את החלטתם אחר בדיקה במקורות ואחר שיקול כל האפשרויות ונימוקיהן. נעבור עתה למלים מספר, שהכול משתמשים בהן, ושעדיין רבים מפקפקים או משתבשים בכתיבן (1). כדוגמאות ניקח שמות של כמה מקצועות במדע ובאמנות.

פסיכולוגיה: מלה זו, שמקורה יווני, נכתבת באות α יוונית, הנהגית ככף רפה בעברית והועתקה בכף בכל המלים השאולות מיוונית, הבאות במקורותינו הקדומים, ובשום פנים לא בחיית. ולכן שיבוש גמור הוא בידי מי שכותב „פסיכולוגיה“ בחיית, ומזדמן לפעמים כתיב זה בכמה שלטים בפתחי בתייהם של רופאים ושל מוסדות. המלה „פסיכולוגיה“ נכתבת דווקא בכף. מאותו טעם אף „כירורגיה“ נכתבת בכף ולא בחיית.

מתמטיקה: אף מלה זו מקורה ביוונית, ושז היא הגויה ונכתבת μαθηματική. האות θ היוונית מועתקת בעברית חמיד בתייו, ו־θ היוונית מועתקת בטיית. ולכן נכתבת מלה

(1) עיין גם בדברי ע' יאיתן על העתקת au בעברית, „לשונו

או בעברית: קתמטיקה (ובלא ניקוד: מתימטיקה) ולא
„מטמטיקה“ או „מטמתיקה“.

מוסיקה ופיסיקה נכתבות בעברית בסמ"ך ולא
בזי"ן: „מוזיקה“, „פיזיקה“. כך כתיבן של מלים אלו
ᾠδὸς, μουσική, וכך הגייתן בלשונן המקרית, ביוונית.
שהאות σ שלה מועתקת בעברית בדרך כלל בסמ"ך (זולת
מקרים פֿוניטיים מיוחדים, שבהם נשתנתה הגיית אות זו אף
ביוונית ורומית, כגון בבואה בלי תנועה לפני קונסוננט צלילי
כמו ד, ג, מ). וכך כתיב המלה „מוסיקה“ בעברית בסמ"ך
ולא בזי"ן במקורותינו למן מדרשי חז"ל וספרות ימיה הביניים
ועד ביאליק בדורנו. בתקופת ההשכלה היו גם סופרים עבריים,
שכתבו „מוזיקא“ ו„פֿיזיקא“ בזי"ן, מן הטעם שאמרנו למעלה,
הואיל וראו במלים אלו מלים גרמניות, רוסיות או איטלקיות,
ולכן הגו אף כתבו אותן לפי היגיון הגרמני, הרוסי או
האיטלקי. אנו רואים במלים אלו מלים עבריות, שחוקי
הגייה וכתב עבריים חלים עליהן.

כימיה: שמו של מדע חשוב זה נכתב דווקא באות
כ"ף ולא בחי"ת; ולא רק משום שכל *χ* יוונית ו־*ch* רומית
מועתקות בכ"ף, אלא גם משום שמלה זו מקורה ערבי, ומן
הערבית הושאלה לרומית המאוחרת וממנה לשאר הלשונות.
בערבית נהגית מלה זו ונכתבת באות כ"ף, שהיא הכ"ף
שלנו, ובכתיב זה היא נמצאת אף בספרותנו מימיה הביניים.
ולא רק שיש לכתוב אותה באות כ"ף ולא בחי"ת, אלא שיש
לבטא פֿימִיָּה בכ"ף דגושה ולא פֿימִיָּה בכ"ף רפה¹). אמנם

(1) עיין בדברי שבנא, „לשוננו“ כרך ט', עמ' 287—288.

בעלי מכבסות וזהגים לכתוב, מכבסה חימית, בחיית, אבל

לא מפיהם אנו חיים.

שאלה (י' אזובי): מה מוצאה ופירושה המדויק של המלה
 „אנדרטה“, המורה על מצבות-הזיכרון, שהוצבו
 בשבועות האחרונים בתל-אביב ובקרית-ענבים.

תשובה: „אנדרטה“ נמצאת כמה פעמים בספרות התלמודית,
 ופירושה: פסל של אדם, שהרי היא המלה
 היוונית *ἀνδράς*, הגזורה מן-*ἀντήρ* שפירושה: איש
 אדם. ומכיוון שהמצבות בתל-אביב ובקרית-ענבים
 אינן פסלים של בני-אדם, אין השם „אנדרטה“
 הולמן. אלא היה צריך לקרוא להן „מצבת-זיכרון“
 או „יד“.

שאלה (אפרים ב'): מה הכתיב הנכון של השם, המציין
 בעברית את המוסד, שבו נאספים ונשמרים דברי
 אָמנות ועתיקות (מוזיאון): בית-נכאת (בא, יף)
 או בית-נכות (בוי"ו)?

תשובה: בית-נכות, בוי"ו (בתנ"ך: בית-נכת, חסר וי"ו,
 ישעיה לט ב). נְכָאת באל"ף הוא מין בושם
 (בראשית לו כה, מג יא), ואין לו עניין אל בית-
 מ"מ הנכות.